Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOVNING TURKISTON JADIDCHILIK HARAKATI VA MILLIY TA’LIM TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Zulfiya Akbarjonovna Boboyeva*
Fargona davlat universiteti Tasviriy san’at kafedrasi katta o’qituvchi f.f.f.d(PhD)
✉ zulfiyaxon0902@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, ma’rifatparvar, pedagog, jurnalist va jamoat arbobi Munavvarqori Abdurashidxonovning hayoti, ilmiy-pedagogik faoliyati, milliy ta’lim tizimini rivojlantirishga qo‘shgan hissasi hamda ijtimoiy-siyosiy qarashlari yoritiladi. Shuningdek, uning yangi usul maktablarini tashkil etishdagi xizmatlari, darsliklari, milliy matbuot va teatr rivojidagi o‘rni, sovet davridagi siyosiy ta’qibga uchrashi va tarixiy merosining bugungi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar

Munavvarqori Abdurashidxonov, jadidchilik, ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, yangi usul maktablari, milliy ta’lim, pedagogika, qatag‘on, milliy qadriyatlar.

DOI: 10.5281/zenodo.23281591

Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan milliy uyg‘onish jarayoni o‘zbek xalqi tarixida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu davrda shakllangan jadidchilik harakati xalqni ilm-ma’rifatli qilish, zamonaviy ta’limni rivojlantirish, milliy o‘zlikni anglash va jamiyatni isloh etishga intildi. Bu harakat «jadidchilik» deb nom olgan, chunki «jadid» so‘zi arab tilidan olingan bo‘lib, «yangi» degan ma’noni anglatadi. Dastlab harakat «usuli jadid», ya’ni «yangi usul» asosida ta’lim beradigan maktablarni tashkil etishdan boshlangan. An’anaviy maktablardan farqli ravishda, bu maktablarda bolalarga tovush usulida savod o‘rgatilgan, matematika, geografiya, tarix va boshqa dunyoviy fanlar o‘qitilgan. Keyinchalik bu maktablarni tashkil etgan va jamiyatni yangilash tarafdori bo‘lgan ziyolilar «jadidlar», ularning ma’rifiy, madaniy va ijtimoiy-siyosiy harakati esa «jadidchilik» deb atala boshlandi [5, 6].

Mazkur harakatning yetakchi vakillaridan biri Munavvarqori Abdurashidxonov edi. U butun faoliyatini xalqning savodxonligini oshirish, yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash va milliy taraqqiyotga xizmat qiladigan ziyolilarni yetishtirishga bag‘ishladi. Munavvarqori Abdurashidxonov 1878-yilda Toshkent shahrining Shayxontohur dahasidagi Darxon mahallasida ziyoli oilada tug‘ilgan. Dastlabki ta’limni oilasida olgan, keyinchalik Toshkentdagi Yunusxon madrasasida va Buxoroda tahsil olgan [7, 8].

XX asr boshlarida Turkistonda yangi usul maktablarini tashkil etish harakatining kuchayishi bir qancha ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan bog‘liq edi.

Birinchidan, an’anaviy ta’lim tizimini isloh qilish zarurati yuzaga kelgan edi. Jadid ma’rifatparvarlari bolalarni qisqa muddatda savodli qilish, ularga matematika, geografiya, tarix va tabiiy fanlarni o‘rgatishni maqsad qildilar.

Ikkinchidan, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati sharoitida Turkistonning iqtisodiy va siyosiy imkoniyatlari cheklangan edi. Zamonaviy kasb-hunarlarni egallagan, texnika va ilm-fanni biladigan

mutaxassislarga ehtiyoj ortib bordi. Jadidlar xalq taraqqiyotiga erishish uchun zamonaviy bilim va ma’rifatni zarur deb hisobladilar [5, 6].

Uchinchidan, milliy ong va o‘zlikni anglash jarayoni kuchaydi. Jadidlarning fikricha, millatning kelajagi uning ilmli, ma’rifatli va mustaqil fikrlaydigan yoshlariga bog‘liq edi. Shu sababli yangi usul maktablarida ona tili, milliy tarix, madaniyat va ma’naviy qadriyatlarni o‘rgatishga e’tibor qaratildi.

To‘rtinchidan, jahon ilm-fani va ilg‘or ta’lim tajribasi jadidchilik harakatiga ta’sir ko‘rsatdi. Jumladan, qrim-tatar ma’rifatparvari Ismoil Gaspiralining 1884-yilda Bog‘chasaroyda tashkil etgan yangi usul maktabi tajribasi Turkiston jadidlariga ham ta’sir ko‘rsatgan [5, 6].

Munavvarqori Abdurashidxonov Toshkentda yangi usul maktablarini tashkil etib, bolalarni ona tilida o‘qitish va zamonaviy darsliklar bilan ta’minlashga katta hissa qo‘shdi. U 1901-yilda o‘z hovlisida jadid maktabini ochgan. Keyinchalik Toshkentning boshqa hududlarida ham yangi usul maktablarini tashkil etgan [7, 8]. Mazkur maktablarda tovush usulida savod o‘rgatish, sinf-dars tizimidan foydalanish va o‘quvchilar bilimini muntazam baholashga e’tibor qaratilgan. Munavvarqori maktab faoliyatida ota-onalar va jamoatchilik ishtirokiga ham ahamiyat bergan. Uning ta’lim sohasidagi faoliyatini tahlil qilish maktab, oila va jamoatchilik hamkorligining tarixiy tajribasini o‘rganish imkonini beradi [1, 9].

Munavvarqori faqat maktab tashkilotchisi emas, balki o‘z davrining pedagog va darslik mualliflaridan biri ham edi. Uning «Adibi avval» (1907) darsligi bolalarga tovush usulida savod o‘rgatish uchun yaratilgan. «Adibi soniy» (1907) esa o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish va axloqiy tarbiya berishga mo‘ljallangan.

Shuningdek, uning «Yer yuzi» geografiya darsligi va «Tajvid al-Qur’on» kabi qo‘llanmalari ham nashr etilgan[1,7]. Mazkur darsliklarda bolalarning savodxonligini oshirish bilan bir qatorda, ularni ilmga intilish, mehnatsevarlik va axloqiy fazilatlar ruhida tarbiyalashga e’tibor qaratilgan. Bu jihatdan Munavvarqorining pedagogik qarashlarida ta’lim va tarbiyaning o‘zaro uyg‘unligi muhim o‘rin egallaydi [1, 2, 3].

Uning pedagogik merosi bugungi ta’lim tizimida ham o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, milliy qadriyatlarni zamonaviy bilimlar bilan uyg‘unlashtirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirish nuqtayi nazaridan o‘rganilishi mumkin. Munavvarqori milliy matbuot rivojida ham faol ishtirok etgan. U 1906-yilda «Xurshid» gazetasini tashkil etgan. Keyinchalik «Najot» va «Kengash» gazetalarida muharrirlik qilgan, «Sadoyi Turkiston» nashri faoliyatida ham ishtirok etgan [7,8]. U matbuotni xalqning ijtimoiy ongini rivojlantirish, ma’rifatni targ‘ib etish va jamiyatdagi dolzarb muammolarni muhokama qilish vositasi deb bilgan.

1909-yilda «Jamiyati imdodiya» xayriya jamiyatini tashkil etishda, 1913-yilda esa «Turon» jamiyatining faoliyatida ishtirok etgan. Ushbu tashkilotlar maorif, madaniyat va teatr rivojiga xizmat qilgan. Munavvarqori 1917-yildagi siyosiy o‘zgarishlar davrida Turkistonning kelajagi, mahalliy aholining siyosiy huquqlari va milliy davlatchilik masalalariga faol munosabat bildirgan. U «Sho‘roi Islom» tashkilotining rahbarlaridan biri sifatida faoliyat yuritgan va Turkiston Muxtoriyatini qo‘llab-quvvatlagan [7, 8].

Sovet hokimiyati davrida uning milliy-ma’rifiy va siyosiy faoliyati ta’qib ostiga olindi. 1929-yil 6-noyabrda hibsga olinib, «Milliy Ittihod» va «Milliy Istiqlol» tashkilotlari bilan aloqadorlikda ayblandi. 1931-yil 23-aprelda Moskvada qatl etildi. Munavvarqorining qatag‘on qilinishi sovet davrida milliy ziyolilar boshidan kechirgan siyosiy ta’qiblarning tarixiy misollaridan biridir.

Munavvarqorining pedagogik faoliyati va asarlarini tahlil qilish asosida quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- Ta’lim va tarbiyaning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash.
- O‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos darsliklar yaratish.
- Milliy qadriyatlar va zamonaviy ilm-fan yutuqlarini uyg‘unlashtirish
- Oila, maktab va jamoatchilik hamkorligini mustahkamlash [1, 9].
- Yoshlarni mustaqil fikrlashga, bilim olishga va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlash [1, 5].

Ushbu tamoyillar Munavvarqorining pedagogik faoliyati va asarlari asosida chiqarilgan tahliliy xulosalar bo‘lib, ularni zamonaviy ta’lim jarayonida qo‘llash imkoniyatlari alohida ilmiy-metodik tadqiqotlarni talab etadi.

Xulosa

XX asr boshlarida yangi usul maktablari harakatining kuchayishi Turkiston jamiyatining zamonaviy ta’limga bo‘lgan ehtiyoji bilan bog‘liq edi. Jadidlar maktabni isloh qilish orqali savodxonlikni oshirish, milliy madaniyatni rivojlantirish va xalqni ijtimoiy taraqqiyotga tayyorlashni ko‘zladilar.

Munavvarqori Abdurashidxonov o‘zbek milliy uyg‘onish harakati tarixida muhim o‘rin egallagan ma’rifatparvarlardan biridir. Uning yangi usul maktablarini tashkil etishi, milliy darsliklar yaratishi, matbuot va teatr rivojiga qo‘shgan hissasi Turkistonda zamonaviy ta’lim va madaniyatning shakllanishiga xizmat qildi [1,7, 9]. Uning hayoti va faoliyati ilm-ma’rifatning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Munavvarqori merosini o‘rganish yosh avlodni tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va ilmga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003.
2. Munavvarqori Abdurashidxonov. Adibi avval. – Toshkent, 1907.
3. Munavvarqori Abdurashidxonov. Adibi soniy. – Toshkent, 1907.
4. Munavvarqori Abdurashidxonov. Yer yuzi. – 1908-yildagi dastlabki nashr.
5. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.
6. O‘zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob: Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.
7. Мунаввар қори Абдурашидхонов (1878-1931) — ziyouz.uz. – Ziyouz elektron kutubxonasi.

Elektron manbalar.

8. Munavvarqori Abdurashidxonov. – O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, 2026.
9. Munavvar qori Abdurashidxonov (1878-1931). – Tarix.uz.